

УДК 343.131.5

ОБОВ'ЯЗКОВЕ ЗАЛУЧЕННЯ ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ОСІБ, ЯКІ МАЮТЬ ФІЗИЧНІ ВАДИ

Бабій Ю.С., Шкурко В.Р.

Полтавський юридичний інститут

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У даній статті розглядається питання обов'язкового залучення захисника у кримінальному провадженні особам, які мають фізичні вади. Зокрема було проаналізовано судові рішення щодо залучення захисника особам, які є німими, глухими та сліпими. Досліджено які документи брались судом до уваги. Висвітлено наявність проблеми щодо відсутності на законодавчому рівні конкретизації ступеню ураження зору, слуху, мови.

Ключові слова: залучення захисника, фізичні вади, захисник, порушення права на захист.

Постановка проблеми. Право на захист є одним із невід'ємних прав людини. Воно визначене і закріплене у міжнародно-правових актах як універсального, так і регіонального характеру, а також гарантується статтею 59 та 63 Конституції України [1]. Проте деякі категорії осіб не можуть самостійно реалізувати це право, оскільки мають певні фізичні вади, а, отже, потребують додаткової правової охорони з боку держави. Тому питання обов'язкової участі захисника в кримінальному провадженні щодо осіб, які внаслідок фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права, на даний час залишається вкрай актуальним і потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням обов'язкового залучення захисника вивчали: В.Л. Ващук, В.О. Попелюшко, В.І. Бояров, Ю.М. Грошевий, В.І. Галаган, М.Є. Шумило, Ю.О. Гурджі, В.С. Зеленецький, М.С. Строгович, Я.П. Зейкан, О.М. Ларін, М.М. Михеєнко, В.Т. Маляренко, П.Д. Письменний, Л.М. Лобойко, В.О. Попелюшко, Л.Д. Удалова, Т.В. Варфоломєєва, А.М. Титов, І.Ю. Головацький, В.Т. Нор, О.Д. Святоцький, В.Г. Гончаренко, О.Г. Яновська та ін. Проте жоден з них детально не досліджував питання обов'язкового залучення захисника на підставі п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України, що на нашу думку має важливе значення для застосування на практиці.

Мета статті. Головна мета цієї статті – розглянути питання обов'язкової участі захисника у кримінальному провадженні щодо осіб, які мають фізичні вади, а також дослідити, які фізичні вади беруться до уваги судом при обов'язковому залученні захисника.

Виклад основного матеріалу. У Конституції України закріплено принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист, який є одним із основних засад кримінального судочинства. Дієвим та ефективним механізмом його реалізації в рамках кримінального провадження можна вважати право підозрюваного, обвинуваченого мати захисника. Крім того, Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) передбачає ряд випадків, коли участь захисника є обов'язковою, зокрема щодо осіб, які внаслідок фізичних вад (німі, глухі, сліпі тощо) не здатні повною мірою реалізувати свої права (п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК) [2].

Хоча КПК України і закріплює дане положення, однак на законодавчому рівні чітко не встановлено, які саме фізичні вади мають існувати у особи і який ступінь порушення функцій організму людини повинен бути наявний для обов'язкового залучення захисника в кримінальному провадженні.

Загалом, під особами, які через свої фізичні вади не можуть самостійно реалізувати право на захист, розуміють осіб з істотними дефектами мови, зору, слуху тощо [3]. Однак, ні законодавство України, ні судова практика не визначають, які дефекти слід відносити до істотних, а суди у своїх рішеннях вказують лише на наявні фізичні вади у підозрюваного чи обвинуваченого, посиляючись на норму п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України, не зазначаючи у більшості випадків на підставі чого вони роблять висновок про їх істотність.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) 360 мільйонів осіб, що становить 5% від населення світу, страждають на глухоту. У Великому енциклопедичному словнику медичних термінів німота визначається як нездатність або небажання особи говорити. Глухота – повна відсутність слуху або різкий ступінь його зниження при якому неможливо сприймання звуків. Глухонімота – вроджена чи набута у ранньому віці глухота, поєднана з обумовленою цією глухотою неможливістю оволодіти словесною мовою (без спеціальних прийомів навчання) або з втратою мовлення, частково розвиненого з моменту втрати слуху [4].

Суди при встановленні підстав для обов'язкової участі захисника зазвичай не вимагають медичного підтвердження наявних у них фізичних вад і приймають рішення на підставі поясень особи. Так, Сватівський районний суд Луганської області у своїй ухвалі від 19 серпня 2015 року (судова справа № 426/4474/15-к) враховуючи глухоту обвинуваченого, призначив йому захисника, при цьому медична довідка не надавалась. При вирішенні даного питання суд керувався тільки своїм внутрішнім переконанням та поясненнями обвинуваченого, який зазначив, що погано чує і користується слуховим апаратом [5]. В ухвалі Знамянського міськрайонного суду Кіровоградської області від 03 червня 2016 року (судова справа 389/1037/16-к) суд залучив захисника, оскільки під час судового розгляду з'ясувалось, що особа погано чує. При цьому суд не перевіряв дійсність даних обставин

та не вимагав пред'явити медичну довідку, яка б підтверджувала факт наявності вад слуху у обвинуваченого [6].

Проте при обов'язковому залученні захисника деякі суди враховують діагноз підозрюваного чи обвинуваченого. Так, Советський районний суд Автономної Республіки Крим розглядаючи справу № 117/1156/13-к у вироку від 27 грудня 2013 року робить висновок про наявність німоти та глухоти особи на підставі діагнозу: «Двостороння сенсоневральна туговухість високого ступеню, німота», який підтверджується медичною довідкою. Слід зазначити, що по даному кримінальному провадженню крім захисника був залучений і сурдоперекладач [7].

Як зазначає Апеляційний суд Черкаської області в ухвалі від 19 листопада 2014 року по справі № 712/13232/14-к, у випадках коли захисник не може забезпечити належний захист підозрюваного чи обвинуваченого через вади слуху, німоти, то обов'язково повинен бути залучений перекладач (сурдоперекладач) [8]. Так, при розгляді справи Соснівським районним судом м. Черкаси (судова справа № 117/1156/13-к) було встановлено, що підозрюваний має вади слуху, однак йому не було забезпечено сурдоперекладача під час досудового розслідування, що вплинуло на правильне сприйняття обставин події та питань слідчого при проведенні процесуальних дій [9]. Таким чином, незалучення сурдоперекладача вважається порушенням права особи на захист, а тому було підставою для скасування судового рішення та направлення справи на новий розгляд.

За даними ВООЗ в усьому світі близько 253 мільйонів осіб мають вади зору, із них – близько 36 мільйонів страждають на сліпоту. Сліпота – повна або майже повна втрата зору. Нерідко підозрюваними, обвинуваченими є особи з вадами зору, які потребують належного забезпечення з боку держави права на захист. Зазвичай під час судового розгляду ці особи не надають медичного підтвердження наявності у них вад зору, а лише стверджують про це, а суди призначають захисника без витребування медичних висновків. Так, Люботинський міський суд Харківської області у своїй ухвалі від 18 червня 2014 року (судова справа № 630/283/14-к) призначив захисника лише на підставі слів обвинуваченого, який зазначав, що він є сліпим і нічого не бачить [10].

Проте в судовій практиці існують випадки, коли в судовому засіданні такі особи підтверджують свої діагнози шляхом надання суду довідок або медичних висновків про наявні вади зору. Так, Віньковецький районний суд Хмельницької області в ухвалі від 13 вересня 2017 року (судова справа № 670/575/17) суд призначив обвинуваченому захисника на підставі наданого виписаного епікризу, згідно якого обвинувачений страждає на «первинну відкрито-кутову глаукому правого ока» [11].

Встановлення судом фізичних вад особи може відбуватись на різних етапах кримінального провадження. Так, згідно постанови про призначення захисника у кримінальній справі від 15 липня 2015 року слідчим СВ Артемівського МВ (з обслуговування м. Артемівська та Артемівського району) УМВС України в Донецькій області було

призначено підозрюваному захисника із центру надання безоплатної вторинної правової допомоги внаслідок часткової втрати здатності активно користуватися мовою [12]. Демидівським районним судом Рівненської області в ухвалі від 17 червня 2016 року (справа № 558/218/16-к 17) було встановлено, що обвинувачений не бачить на праве око на стадії підготовчого провадження [13]. Віньковецьким районним судом Хмельницької області в ухвалі від 13 вересня 2017 року (судова справа № 670/575/17) вади зору обвинуваченого суд з'ясував при роз'ясненні йому прав під час розгляду справи судом першої інстанції [11].

Згідно зі статтею 49 КПК слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, якщо участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника [2]. Тобто залучити захисника підозрюваному чи обвинуваченому в порядку статті 52 КПК України суд може як за власною ініціативою, так і за ініціативою прокурора чи самого підозрюваного чи обвинуваченого. Так, у справі № 558/218/16-к 17, що розглядалась Демидівським районним судом Рівненської області, клопотання про залучення обвинуваченому захисника було заявлено прокурором, оскільки у обвинуваченого наявні вади зору, що унеможлиблюють у повній мірі реалізацію ним своїх прав під час судового розгляду [13]. Клопотання суд задовольнив. Цікавим є те, що питання про порушення права на захист під час досудового розслідування не розглядалося, апеляційна скарга стороною захисту не подавалась. Під час розгляду справи № 673/1931/17 Віньковецьким районним судом Хмельницької області на присутності захисника наполягав сам обвинувачений, який стверджував, що не бачить на ліве око і не чує на одне вухо з дитинства. Прокурор зауважував, що згідно до медичних даних обвинувачений здоровий. Однак суд призначив захисника не витребуючи медичного підтвердження даного діагнозу [14]. За ініціативою суду було залучено захисника ухвалою Полтавського районного суду від 08 травня 2015 року та доручено Регіональному центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги в Полтавській області призначити захисника для здійснення захисту обвинуваченого, який через фізичні вади позбавлений можливості повноцінно розмовляти [15].

У деяких випадках суд звертає увагу чи дійсно існують обставини, які дають підстави вважати, що у особи наявні фізичні вади та чи враховувались ці фізичні вади слідчим та прокурором під час досудового розслідування. Так, при розгляді Великоновосілківським районним судом Донецької області справи № 220/1263/16-к стороною захисту у судовому засіданні зазначила про порушення права обвинуваченої особи на захист у зв'язку з повідомленням їй про підозру за відсутності захисника, оскільки обвинувачена є особою похилого віку, має вади зору і її захворювання прирівняне до 2-ї групи інвалідності. Суд, зазначив, що похилий вік обвинуваченої не є вадю в розумінні п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України, а тому не є підставою для обов'язкового залучення захисника. Щодо вад зору суд зазначає, що матеріали кримінального провадження не містять будь-яких

даних щодо посилань обвинуваченої під час судового розслідування на наявність у неї відповідних проблем зі здоров'ям. Виписка з медичної карти стаціонарного хворого, на яку посилається сторона захисту, датована 14.07.2016 р. Згідно анамнезу, зі слів хворої, зниження зору помічає протягом 5 років, лікувалась амбулаторно, надійшла в відділення для курсу підтримуючого лікування. Знаходилась на стаціонарному лікуванні з 05.07.2016 р. по 14.07.2016 р., тобто через рік після подій, які їй інкримінуються. Даних про перебування обвинуваченої на диспансерному обліку з приводу вад зору не надано. Отже, у слідчого не було достатніх підстав вважати, що обвинувачена має такі вади зору, внаслідок яких вона не здатна в повній мірі реалізувати свої права, а тому підстави для обов'язкового залучення захисника для обвинуваченої у слідчого були відсутні. Крім того, під час судового розгляду було встановлено, що при першій заяві обвинуваченої про залучення захисника слідчі дії були зупинені, а обвинуваченій була забезпечена участь захисника. Враховуючи викладене, суд приходить до висновку про відсутність істотного порушення прав і свобод обвинуваченої під час проведення досудового розслідування, в тому числі і права на захист [16].

Проте у судовій практиці існують випадки, коли суд або ж не звертає уваги на фізичні вади особи, або ж ігнорує їх. Так, вироком Новомиkolaївського районного суду Запорізької області від 12.10.2015 року (судова справа № 322/1069/16) особу було засуджено, при цьому суд не звернув увагу на явні дефекти зору у обвинуваченого та не призначив йому захисника, порушивши п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК України [17]. Саме це стало підставою для скасування вироку апеляційним судом Запорізької області та направленням справи на новий розгляд [18].

Висновки і пропозиції. Залучення захисника відбувається на різних етапах кримінального провадження. Суди, залучаючи захисника за п. 3 ч. 2 ст. 52 КПК, діють по-різному: одні зазначають, в чому полягають фізичні вади особи та приймають рішення на підставі медичних висновків, а деякі не вказують, які саме вади ставали підставою для прийняття такого рішення. Тому вважаємо за доцільне на законодавчому рівні встановити мінімальний ступінь ураження слуху, зору, мови, що буде підставою для обов'язкового залучення захисника у кримінальному провадженні, які в обов'язковому порядку будуть підтверджуватись медичними висновками або результатами проведення судово-медичної експертизи.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 №8. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03>.
4. Большой энциклопедический словарь медицинских терминов / под ред. проф. Э.Г. Улумбекова. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2012. – 2263 с. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=dNaFUcI6rn0C&printsec=frontcover&dq=словарь+медицинских+терминов&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwjQqNXB5JPbAhWCiywKHSsdBrEQ6AEIJjAA#v=onepage&q=словарь%20медицинских%20терминов&f=false>.
5. Сватівський районний суд Луганської області: ухвала від 19.08.2015 року № 426/4474/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/48706605>.
6. Знамянський міськрайонний суд Кіровоградської області: ухвала від 03.06.2016 року №389/1037/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58119569>.
7. Советський районний суд Автономної Республіки Крим: вирок від 27.12.2013 року № 117/1156/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36427012>.
8. Апеляційний суд Черкаської області: ухвала від 19.11.2014 року по справі № 712/13232/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/40985308>.
9. Соснівський районний суд м. Черкаси: ухвала від 16.08.2013 року № 117/1156/13-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33019219>.
10. Люботинський міський суд Харківської області: ухвала від 18.06.2014 року № 630/283/14-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/39304884>.
11. Віньковецький районний суд Хмельницької області: ухвала від 13.09.2017 року № 670/575/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68844483>.
12. Артемівський міськрайонний суд Донецької області: ухвала від 07.03.2018 року № 219/6711/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72621530>.
13. Демидівський районний суд Рівненської області: постанова від 17.06.2016 року № 558/218/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58380706>.
14. Віньковецький районний суд Хмельницької області: ухвала від 09.01.2018 року № 673/1931/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71501711>.
15. Полтавський районний суду Полтавської області: ухвала від 08.05.2015 року №545/599/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45067875>.
16. Великоновосілківський районний суд Донецької області: вирок від 05.03.2018 року № 220/1263/16-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72576001>.
17. Новомиkolaївський районний суд Запорізької області: вирок від 21.11.2016 року № 322/1069/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63002830>.
18. Апеляційний суд Запорізької області: ухвала від 23.11.2017 року № 322/1069/16. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70541836>.

Бабий Ю.С., Шкурко В.Р.

Полтавский юридический институт

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

ОБЯЗАТЕЛЬНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЗАЩИТНИКА В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ КАСАТЕЛЬНО ЛИЦ, ИМЕЮЩИХ ФИЗИЧЕСКИЕ НЕДОСТАТКИ

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос обязательного обеспечения защитника в криминальном производстве лицам, которые имеют физические изъяны. В частности были проанализированы судебные решения относительно привлечения защитника лицам, которые являются немыми, глухими и слепыми. Исследованы документы которые суд принимал к сведению. Указано на наличие проблемы относительно отсутствия на законодательном уровне конкретизации степени поражения зрения, слуха и речи.

Ключевые слова: обеспечение защитника, физические изъяны, защитник, нарушение права на защиту.

Shkurko V.R., Babiy J.S.

Poltava Law Institute

National Law University of Yaroslav Mudryi

COMPULSORY ATTRACTING OF DEFENDER IN CRIMINAL PROCEEDINGS FOR PERSONS WHO HAVE PHYSICAL DEFECTS

Summary

In this article written about attracting of defender in criminal proceedings to the persons that have physical defects. In particular were analysed court decisions in relation to bringing defender to the dumb, deaf and blind persons. Analyzed documents which court took into consideration. The problem is absence of concretization at law acts level concept of muteness, deafness and blindness.

Keywords: attracting of defender, physical defects, defender, right of defence violation.